Ed van Thijn

Macht en mentaliteit

Een socialistische visie op *Kapitalisme en Vooruitgang*
van dr. B. Goudzwaard

Het vooruitgangsgeloof overboord

In de afgelopen jaren is in ons land van diverse kanten het zgn. vooruitgangsgeloof, vanouds dé motor van ons economisch denken en handelen op de korrel genomen. De PvdA heeft zich hierbij niet onbetuigd gelaten.
In het nieuwe Beginselprogram worden de bordjes onverbloemd verhangen:
'De economische groei van de afgelopen industriële periode stemde ook democratisch-socialisten betrekkelijk optimistisch. Zij verwachtten immers de nadelen van het kapitalisme wel te kunnen wegwerken door er een systeem van sociale zekerheid en herverdeling mee te combineren. Op deze wijze zou die groei ook ten goede komen aan degenen die niet konden beschikken over de produktiemiddelen.
Er zijn wat dit betreft in de laatste jaren nieuwe inzichten ontstaan: de snelle economische groei, welke voornamelijk gericht was op verhoging van de individuele materiële welvaart moet plaats maken voor een selectieve groei met grote aandacht voor collectieve voorzieningen en met zoveel mogelijk gebruik van milieuvriendelijke technologie.'

Deze kentering in het denken komt ook tot uitdrukking in de opstellenbundel *Inzicht en Uitzicht* van *Den Uyl*. Alhoewel uit zijn beschouwingen uit de jaren vijftig en zestig blijkt dat hij nimmer tot de ongenuanceerde vooruitgangsgelovigen heeft behoord, staat zijn benaderingswijze in de jaren zeventig toch duidelijk in een ander teken. *Die tijd komt nooit meer terug* is voor hem meer dan een gelegenheidsmotto. In zijn slotbeschouwing: *De toekomst onder ogen zien* is het voor hem geen vraag meer of we *insteken op een lager groeiniveau. De vraag is uitsluitend nog 'of een economie met geringere en selectieve groei tot stand komt als resultante van een bewust ordeningsproces of chaotisch en stuurloos wordt afgedwongen' (p. 23).*

Het zou echter onjuist zijn om deze heroriëntatie in het denken over groei en vooruitgang in de eerste plaats aan onszelf toe te schrijven. Het zijn vooral ook onze progressieve bondgenoten PPR en D'66 geweest die in de jaren zestig, mede onder invloed van het eerste rapport van de Club van Rome, een belangrijke aanzet tot deze heroriëntatie hebben gegeven. Ook aan het CDA is de kentering der tijden niet onopgemerkt voorbijgegaan. In het CDA-verkiezingsprogram *Niet bij brood alleen* worden dikke vraagtekens geplaatst achter een voortgaande economische expansie. Het wordt in onze tijd steeds duidelijker *'dat een onbeperkte economische expansie niet de laatste wijsheid is. Eerder is van het tegendeel sprake'*, zo lezen we daar.

Deze nieuwe invalshoek, die overigens in het praktisch beleid van het CDA nauwelijks is terug te vinden, kwam tot stand onder invloed van de CDA-ideoloog bij uitstek, *prof. B. Goudzwaard,* voorzitter van de programcommissie. Deze heeft zijn afwijzing van het vooruitgangsgeloof wetenschappelijk verankerd in *Kapitalisme en Vooruitgang,* een boekwerk dat in onze kring al dikwijls met instemming is aangehaald. Zo wijst ook Den Uyl in zijn opstel *Die tijd komt nooit meer terug* op het feit dat Goudzwaard *'met veel gelijkgerichte noties werkt'* (p. 213). Anders gezegd: CDA-ers als Goudzwaard behoren tot onze geestverwanten. Reden genoeg om toch eens wat nader door te dringen in het ideologisch denkwerk van Goudzwaard om na te gaan op welke wijze die verwantschap tot uitdrukking komt.

De samenleving als cultuuruiting

Eén van de eerste herkenningspunten is Goudzwaards opvatting dat de samenleving meer is dan een economische orde; primair een cultuuruiting. Geen samenlevingsorde kan zich ooit vestigen of duurzaam in stand blijven *wanneer daarvoor niet althans ten dele ook een culturele voedingsbodem bestaat* (p. 4). Op het eerste gezicht zou dit een socialist tot verzet moeten prikkelen. Zijn wij niet allen doortrokken van het economisch determinisme? Staan wij niet van huis uit op het standpunt dat de produktieverhoudingen het maatschappelijke gebeuren bepalen? Men raadplege echter ons nieuwe Beginselprogram. Met name onder invloed van het feministisch-socialisme – een wat andere invalshoek dan die Goudzwaard hanteert – wordt ook hier gebroken met het economisch determinisme: *'Niet alle problemen in de samenleving kan men afleiden uit het economisch stelsel en de plaats die mensen daarin innemen'.* Goudzwaard gaat echter een stapje verder dan een pure afwijzing. Hij stelt er een nieuw determinisme voor in de plaats: het culturele determinisme. De causaliteitsketen techniek-economie-cultuur wordt omgedraaid. Eerst was er de cultuur. Zo waren het niet de spectaculaire technologische ontwikkelingen van de industriële revolutie die ons uit de Middeleeuwen wegrukten en ons opstuwden naar de moderne kapitalistische samenleving. Ook het ontstaan van de ondernemingsgewijze produktie valt als 'Urheber' buiten de prijzen. Nee, Goudzwaards onderbouw moet worden gezocht in de verschuivingen op geestelijk-cultureel gebied. Het geestelijk klimaat van de Verlichting, waarin de religieuze barrières, opgeworpen rondom een hiërarchisch-gesloten standensamenleving, zijn geslecht, vormde de voedingsbodem voor het individueel-rationalisme, waarin onbegrensde mogelijkheden voor de menselijke zelfverwerkelijking centraal kwamen te staan. Het was dit positivistisch mensbeeld, uitmondend in het utilitaristisch vooruitgangsgeloof dat, aldus Goudzwaard, ten grondslag heeft gelegen aan de ontwikkeling van een nieuwe samenlevingsorde: het moderne kapitalisme; een horizontale, open concurrentiemaatschappij. De kathedraal maakte plaats voor de fabriek.
Naar mijn mening schiet ook deze deterministische verklaringsmethode tekort. Het bezwaar van dit soort causaliteitsketens is dat zij ervan uitgaan dat factoren als economie, techniek en cultuur achtereenvolgens en gelijktijdig uiteen te rafelen zijn, terwijl bij de analyse van samenlevingsstructuren juist de wijze waarop zij verstrengeld zijn en elkaar over en weer beïnvloeden van belang is. Wie de kapitalistische samenlevingsorde doeltreffend wil analyseren kan niet heen om de vraag

hoe daarin de relatie cultuur-economie-techniek is georganiseerd, hoe de formele en informele machtsverhoudingen, de structuren van de samenleving, zich hebben ontwikkeld.[2]

De mens: meester of knecht?

Goudzwaards cultureel determinisme brengt hem al snel tot de conclusie dat veel van de ellende van het kapitalistisch systeem is toe te schrijven aan een geboortefout: van meet af aan is in de dominante geestesstroming de ethiek ondergeschikt gemaakt aan het economisch belang. Die heersende geestesstroming vindt zijn grondslag bij *Adam Smith.* Deze ontwikkelde de theorie dat de mens, door zijn economisch eigenbelang na te streven, tevens het algemeen belang dient. Deze visie is later door *Jeremy Bentham* uitgewerkt tot het zgn. utilitarisme. De mensheid, aldus Bentham, staat onder de heerschappij van twee soevereine meesters, de pijn en het plezier. Als iedereen nu maar probeert zijn plezier te maximaliseren en zijn pijn te minimaliseren dan loopt de samenleving rond. Een samenleving die in het teken staat van *'the greatest happiness for the greatest number'.* Goudzwaard wijst erop hoe op deze wijze de kring van welvaart en ethiek zich gemakkelijk kan sluiten. *'Wanneer het enig geldende ethische principe in het leven is hoe ik zoveel mogelijk nuttigheden vergaar... dan is het streven naar een zo groot mogelijk goederenbezit en dat naar een zo minimaal mogelijke arbeidsinspanning in de samenleving al bij voorbaat tot ethisch-goede zaak verklaard'* (p. 38).
Het is hier, aldus Goudzwaard dat het kapitalisme van meet af aan in de fout is gegaan. Het economisch proces van welvaartsvermeerdering tout court wordt niet aan bepaalde ethische normen getoetst. Het tegendeel gebeurt. Welvaartsvermeerdering wordt bij voorbaat als een ethisch verantwoorde zaak beschouwd. Het utilitarisme heeft de normen van ethiek en recht al op voorhand dienstbaar gemaakt aan de voortgang van markteconomie en industriële technologie. Sterker nog: aanvankelijk heeft de Verlichting de mens willen verheffen *'tot de meester die soeverein al deze processen oproept en beheerst',* maar uiteindelijk is diezelfde mens gebracht *'in de positie van toenemende afhankelijkheid van de door hemzelf op de troon gezette ontwikkelingsmachten'* (p. 84). Goudzwaard komt hiertegen in opstand, aansluiting zoekend bij de opvattingen van *Luther* en *Calvijn.* Op basis van zijn reformatorische levensovertuiging betoogt hij: *'eisen van economische ontwikkeling en die van ethiek, eisen van rechtvaardigheid en die van technische vernieuwing kunnen en mogen ten diepste nooit tegen elkaar worden uitgespeeld'* (p. 78). Hij pleit voor een *'simultane realisatie van normen'.*
Naar mijn mening raakt hij hier verstrikt in zijn cultuur-deterministische benadering. Want is nu juist niet het kenmerkende van het utilitarisme dat er wel degelijk sprake is van een simultane realisatie van normen? Stelt Goudzwaard niet zelf vast dat in het utilitarisme de kring van economie en ethiek *'gemakkelijk kan sluiten'?* Heeft hij niet moeten concluderen dat het utilitaristisch vooruitgangsgeloof juist gebaseerd is op een verstrengeling van economie en ethiek? Wordt niet het vergaren van zoveel mogelijk nuttigheden juist bij uitstek beschouwd als het enig geldende ethische principe? Het moge dan niet het ethische principe zijn dat Goudzwaard voor wenselijk houdt, het bestaat wel. Sterker nog: het is het Leitmotiv van de kapitalistische samenleving.

Goudzwaard gaat voorbij aan het feit dat er niet zoiets bestaat als één ethiek die voor iedereen en altijd zou gelden. Over wat goed en kwaad is valt te twisten. Dat is in de wereldgeschiedenis dan ook in ruime mate gebeurd. Ook de geschiedenis van het kapitalisme is van die strijd doortrokken. Kenmerkend is immers niet, zoals Goudzwaard nu schetst, dat de mens eerst de meester was van de processen die hij opriep om vervolgens daarvan afhankelijk te worden, maar juist dat de ene mens nooit gelijk aan de ander is geweest. Van meet af aan hebben mensen processen in gang gezet die geleid hebben tot de afhankelijkheid van andere mensen. Ook vandaag wordt het kapitalisme gekenmerkt door een immense ongelijkheid in macht en zeggenschap. Deze ongelijkheid komt in de analyse van Goudzwaard onvoldoende aan bod.

De socialistische tegenstoot

Dit leidt al spoedig tot een onjuiste schildering van wat Goudzwaard noemt *'de socialistische tegenstoot'*. Op basis van een vluchtige behandeling van het marxisme komt hij tot de conclusie dat kapitalisme en socialisme loten van één stam zijn. Beide zijn immers geworteld in het utilitaristisch vooruitgangsgeloof. *'Het kapitalisme kiest als basis de individuele wil, zoals die in het vrije marktverkeer tot uitdrukking komt... Het marxisme ziet de juiste en uiteindelijke basis gelegen in de wil van de gemeenschap...'* (p. 93). De strijd tussen kapitalisme en socialisme heeft betrekking op de eigendom van en de zeggenschap over de produktiemiddelen. Als die eigendom overgaat in handen van de gemeenschap zal 'slechts' de vervreemding worden opgeheven. Voor het overige zal, aldus Goudzwaard, vanuit het vooruitgangsgeloof bezien alles bij het oude blijven. *'De industriële expansie is voor hen* beide *de leidster naar een gelukkiger toekomst, een waarmerk voor de komst van betere tijden.'*
Goudzwaard gaat met deze aanpak volledig voorbij aan het feit dat juist ook voor het socialisme geldt dat economie en ethiek niet te scheiden zijn en dat de socialistische ethiek fundamenteel verschilt van die van het kapitalisme. Dat heeft nu juist alles te maken met vragen van macht en zeggenschap. De opheffing van de vervreemding is geen kleinigheid. Het is toch een wezenlijk verschil of de arbeid slechts beschouwd wordt als koopwaar of als een mogelijkheid tot zelfverwerkelijking. Goudzwaard miskent ook de betekenis van de zeggenschapsverhoudingen voor het karakter van de produktie. Voor socialisten maakt het een wezenlijk verschil uit of het produktieproces uitsluitend beheerst wordt door het winststreven van ondernemers of dat de gemeenschap in staat is de produktie af te stemmen op maatschappelijke behoeften. Van meet af aan heeft het socialisme gehamerd op de wenselijkheid van een vermaatschappelijking van de produktie. Niet de produktie voor de produktie is een doelstelling van socialistisch beleid, maar de produktie naar behoefte. Zo vermeldt het SDAP-program van 1912: *'Intussen schept de kapitalistische ontwikkeling zelve de economische voorwaarden voor een nieuw stelsel van voortbrenging, niet berustend op uitbuiting ener klasse door een andere, maar op maatschappelijk bezit en beheer der voortbrengingsmiddelen, waarvan het doel niet is het maken van winst door enkelingen, doch voorziening in de behoeften van allen'*.
De stelling van Goudzwaard dat kapitalisme en socialisme loten van één stam zijn, omdat beide zich baseren op het vooruitgangsgeloof, raakt dus kant noch wal. Het vooruitgangsgeloof van het kapitalisme is gebaseerd

op uitbuiting van de ene mens door de ander en leidt in de visie van *Marx* tot 'Verelendung' te midden van accumulatie. Voor zover er sprake is van een vooruitgangsgeloof van het socialisme is dit van een totaal andere orde, gericht als het is op een verheffing van het levenspeil van de arbeidersklasse, materieel en immaterieel en op een verwezenlijking van gelijkheid en gelijkwaardigheid. Kapitalisme en socialisme hebben in genen dele gemeen dat zij de ethiek dienstbaar maken aan de economie. Het tegendeel is het geval. De botsing tussen beide maatschappijbeschouwingen heeft primair betrekking op de uiteenlopende wijze waarop beide economie en ethiek vermengen. Voor het kapitalisme zijn de ondernemersvrijheid, het vrije marktmechanisme, de consumentensoevereiniteit de hoogste waarden in onze samenleving. Voor het socialisme gaat het in de eerste plaats om gelijkheid en solidariteit, om humaniteit en gelijkberechtiging. Om een samenleving zonder knechten.

Onderschatting van machtsverhoudingen

Elk determinisme leidt tot onhoudbare generalisaties, zo ook het cultureel determinisme. Het is onmiskenbaar dat het utilitarisme in de kapitalistische samenleving de overheersende geestesstroming is. Dat is echter nog geen reden om te doen alsof zij ook maar bij benadering een juiste afspiegeling is van de maatschappelijke werkelijkheid. De gedachte dat *'The greatest happiness for the greatest number'* bereikt zou kunnen worden als iedereen maar zijn eigen belang najaagt is een fictie en is dat ook altijd geweest. Vanaf het prille begin is het geluk van de één ten koste gegaan van de ander, hebben mensen elkaar uitgebuit. Begrippen als vrije mededinging en consumentensoevereiniteit waren en zijn minder kenmerkend voor de maatschappelijke realiteit van het kapitalisme dan de ongelijkheid tussen de mensen. De zelfverwerkelijking was altijd een zaak van enkelingen en nooit van allen. Ondernemersvrijheid is altijd samengegaan met arbeidersonvrijheid. Sterker nog, zelfs de ondernemingsvrijheid is een fictie. De vrijheid van de ene ondernemer is altijd ten koste gegaan van de andere ondernemer. Van meet af aan heeft het kapitalisme in het teken gestaan van accumulatie, economische machtsvorming, schaalvergroting ten koste van kleine zelfstandigen. Goudzwaard gaat in zijn analyse van het kapitalisme goeddeels voorbij aan verschijnselen als machtsvorming, ongelijkheid van macht, macht en machteloosheid als de basiskenmerken van deze samenlevingsorde. Het uitroepen van kathedraal en fabriek als dè symbolen van resp. de verticale samenlevingsstructuur der Middeleeuwen en de horizontale samenlevingsstructuur van het kapitalisme is veelzeggend. Want niets is minder waar. Ook het kapitalisme wordt gekenmerkt door verticalisering en wel in toenemende mate. Goudzwaard ziet deze ontwikkeling wel als hij vier fasen in de ontwikkeling van het kapitalisme onderscheidt: de vrije mededinging, de roofridderfase, de 'cut-throat competition' en de oligopolievorming. Maar de conclusie die hij daaraan verbindt is onjuist, nl. dat dè mens van meester tot onderworpene wordt. Niet de mens wordt onderworpene: de ene mens blijft de ander onderwerpen en in toenemende mate. De hiërarchisering van de machtsverhoudingen in de kapitalistische samenleving is een produkt van mensenhanden. De economische machthebbers aan de top van de multinationale ondernemingen, de banken en verzekeringsbedrijven zijn mensen. Maar

ook de politici, die de ongelijke machtsverhoudingen in de kapitalistische samenleving intact willen laten, zijn mensen. De meeste mensen zijn onderworpen aan de processen die enkelingen in gang hebben gezet. Maar niet allen. De gangmakers niet. Zij hebben de macht. Wie het kapitalisme wil hervormen zal hun machtspositie moeten durven aantasten. De politicus die dat niet aandurft is geen slachtoffer van een proces, maar blijft in gebreke.

De noodzaak van mentaliteitsverandering?

De eenzijdigheid van het cultureel determinisme wreekt zich als Goudzwaard probeert aan te duiden op welke wijze het vooruitgangsgeloof terzijde kan worden gesteld. Er is een mentaliteitsverandering nodig, vindt hij. Er is behoefte aan nieuwe normen, een nieuwe levensstijl. De mensen moeten afstand doen van het streven naar materiële welvaart, breken met de hang naar het consumeren, offerbereidheid tonen. De geboortefout van het kapitalisme kan alsnog worden hersteld als de relatie tussen economie en ethiek wordt omgedraaid. De normen moeten niet langer dienstbaar worden gemaakt aan de economie, maar de economie behoort getoetst te worden aan normen van ethiek en recht.
Maar wat heeft het voor zin als de mensen hun mentaliteit veranderen als voor het overige alles bij het oude blijft? Wat heeft het voor zin als de 'slachtoffers' van de door Goudzwaard geschilderde processen offers brengen als die processen onverkort doorgaan. Trouwens, welke invloed zou de mentaliteitsverandering kunnen hebben op een procesgang die volgens Goudzwaard nog amper beheersbaar blijkt te zijn? Naar mijn mening is het deze beheersbaarheid die primair in het geding zou moeten worden gebracht. Het heeft geen zin in een samenleving, waarin normen en economie onverbrekelijk verknoopt zijn, alleen de normen te veranderen. Juist de wijze waarop normen en economie verstrengeld zijn, is bepalend voor het functioneren van onze samenlevingsorde. Een samenlevingsorde is immers de verdeling van waarden en normen via instituties. Noch de economische, noch de culturele invalshoek is toereikend om een wijziging van de samenlevingsorde te bewerkstelligen. Wie dat beoogt kan niet voorbij aan de politieke invalshoek, het aanpakken van de machtsverhoudingen, de instituties waarop onze samenlevingsorde is gebouwd.
Maar juist van die invalshoek wil Goudzwaard niet horen. *'Het is een gevaarlijke ideologie die alles zet op de kaart van noodzakelijke veranderingen in samenlevingsstructuren, maar zwijgt over de mens als permanente bron van kwaad'.* Het is ook onbegonnen werk, vindt hij. Een wijziging van de maatschappelijke structuur is *'kansloos, wanneer ze niet door de samenleving als geheel cultureel wordt gedragen'.* Opnieuw die weinig zeggende causaliteitsketen die men voor hetzelfde geld ook kan omkeren: mentaliteitsverandering leidt tot niets als deze niet tot uitdrukking kan worden gebracht in gedemocratiseerde machts- en zeggenschapsstructuren. Het is juist de onverbrekelijke samenhang waar het om gaat.

Miskenning van liberalisme en socialisme

Goudzwaards negatie van de betekenis van het 'structurele aspect'

wreekt zich met name als hij een schets geeft van de betekenis van liberalisme en socialisme en hun visie op de rol van de overheid. Het is 'bon ton' in christen-democratische kring om in de speurtocht naar een eigen identiteit deze stromingen wat clichématig af te doen. Het heet dan vaak dat het liberalisme voor de individu kiest en het socialisme voor de gemeenschap om vervolgens beide als 'fundamenteel' tè eenzijdig van de hand te wijzen. Het is een verdienste van Goudzwaard, dat hij deze schildering afwijst omdat 'daarmee niets gezegd is'. In beide gevallen, aldus Goudzwaard gaat het om de autonome mens (alleen of in gemeenschap met anderen) die zijn eigen lot op soevereine wijze bepaalt. Goudzwaard kijkt heel anders tegen liberalisme en socialisme aan. Naar zijn mening verschillen zij nauwelijks van elkaar en groeien zij steeds dichter naar elkaar toe. Het socialisme streeft, binnen het vooruitgangsgeloof, naar meer gelijkheid, naar een beter levenspeil voor de achtergestelden. Het liberalisme houdt vast aan de, op het vooruitgangsgeloof gebaseerde conceptie van de markteconomie, maar aanvaardt de noodzaak van correcties, bijv. via de sociale wetgeving. Het liberalisme beklemtoont het belang van de vrije concurrentie maar aanvaardt de noodzaak van overheidsinterventie. Het socialisme benadrukt de wenselijkheid van gemeenschapscontrole, maar aanvaardt het belang van een particuliere sector.
Waar het Goudzwaard om gaat is dat beide 'vooruitgangsfunctioneel' zijn. Hun onderlinge strijd gaat om de verdeling van de vruchten van de vooruitgang. De verdeling van de resultaten van de produktie, niet de aard en de gerichtheid van de produktie is de strijdvraag die hen verdeeld houdt. Hiermee maakt ook Goudzwaard zich schuldig aan een vertekening van de werkelijkheid. Immers, van oudsher heeft het socialisme de omvang van de produktie in relatie gebracht tot de verdelingsproblematiek. Van oudsher is er een verband gelegd tussen verdeling en de organisatie van de produktie. De socialisten gingen niet uitsluitend uit van de vraag òf er wordt geproduceerd, maar wensten tevens te weten wàt er geproduceerd zou worden en voor wie. Steeds is er gepleit voor een produktie naar behoefte, die alleen te realiseren zou zijn als de organisatie van de produktie en dus de grondslagen van de kapitalistische samenleving drastisch zouden worden gewijzigd. Als voorbeeld verwijs ik naar het SDAP-program van 1937: *De kapitalistische voortbrengingswijze leidt tot telkens terugkerende crises van relatieve overproduktie bij onderconsumptie van de massa's, welker koopkracht geen gelijke tred houdt met de groei der voortbrengingsmogelijkheden.'*

Ik houd dan ook tegen dat het vooruitgangsgeloof van liberalisme en socialisme ook maar op enigerlei wijze vergelijkbaar zou zijn. Ze is het ook nooit geweest. Zelfs in de meest uitbundige 'groeiperiode' van de PvdA is welvaartsgroei altijd in relatie gebracht tot welvaartsverdeling. Men leze er in *Inzicht en Uitzicht* Den Uyls fulminatie tegen *Mishan* maar op na. Mishan had het gewaagd op de gevaren te wijzen van een politiek gericht op materiële vooruitgang. Den Uyl wijst erop dat in het democratisch-socialistisch streven naar materiële lotsverbetering altijd een drietal voorbehouden waren ingebouwd. *'Ten eerste is er van oudsher het protest tegen het onbeperkt opofferen van menselijk welzijn aan vergroting van de produktie... Ten tweede is er het afwijzen van de consumptievrijheid als uitgangspunt van de vrije markteconomie... Dit uiteraard in nauwe samenhang met het verzet tegen de ongelijke inkomens- en vermogensverdeling. Ten derde is er de afkeer van de*

mentaliteit van de naar onbeperkte groei strevende maatschappij...' (p. 136/7).

Als Goudzwaard niettemin liberalisme en socialisme op één hoop wenst te vegen, dan kan hij dit alleen maar doen door het vraagstuk van de ordening van de economie in feite te bagatelliseren. *'Het zijn de verdelingsvragen – de verdeling van inkomen, kennis en macht – die de verschillen tussen hen hebben gemarkeerd, en niet die naar aard en gerichtheid van welvaart, kennis en macht'* (p. 139), stelt hij vast. De verdeling van macht, een kniesoor die daar op let.

Toch is het dàt verdelingsvraagstuk dat liberalisme en socialisme ten principale verdeeld houdt en dat beslissend is voor de vraag of er überhaupt met het vooruitgangsgeloof kàn worden gebroken als men de fundamenten van het kapitalisme ongemoeid laat. Op die fundamentele tegenstelling heeft Den Uyl reeds in 1956 gewezen toen hij een vergelijkbare convergentietheorie van *Zijlstra* bestreed. De liberalen geloven ten principale in een zelfregulerende samenleving. *'Het socialisme ziet daartegenover bewuste ordening en overheidsleiding als een positieve gemeenschapstaak, niet van voorbijgaand karakter, maar noodzakelijk en wenselijk om in een door technische en massale processen bepaalde techniek en economie de materiële vrijheid voor enkeling en groep te kunnen verwezenlijken'* (p. 69). De afwijzing van de zelfregulerende samenleving en de keuze voor een bewuste ordening heeft in onze kring juist aan actualiteit gewonnen in samenhang met de thans ook expliciete breuk met het vooruitgangsgeloof, zoals bijv. blijkt uit het eerdergenoemde nieuwe Beginselprogram.

Het is de verdienste van Goudzwaard dat hij in zijn boek wijst op de onverbrekelijke samenhang tussen vooruitgangsgeloof en kapitalistisch systeem. Hij gaat echter voorbij aan het feit dat het verschil tussen liberalisme en socialisme nu juist is dat liberalen de grondslagen van dit systeem met hand en tand verdedigen, terwijl socialisten een andere maatschappij-orde nastreven.

Hoe Goudzwaard nu met het vooruitgangsgeloof denkt te kunnen breken zonder in deze 'systeemstrijd' ècht te willen kiezen, sterker nog: zonder deze te (h)erkennen, is mij niet duidelijk. Helaas bevat zijn boek geen nadere analyse van de stellingen die de christen-democratie in deze materie tot op heden heeft betrokken. Hij volstaat slechts met de vermelding *'dat ook de christelijke politieke partijen en de christelijke vakbeweging ... wat dit betreft zich vaak nauwelijks en in wezenlijke zin van de liberale en socialistische partijen en vakorganisaties hebben onderscheiden'* (p. 140).

Is dat misschien omdat zij zich te zeer hebben neergelegd bij, resp. geïdentificeerd met de bestaande machtsstructuren en, zeker in de praktijk, zich toch wat behaaglijker voelen in de schaduw van de liberalen dan van de socialistische ideologie? Zolang Goudzwaard niet echt de machtsvraag in zijn analyse betrekt, gaat daarvan ook niet de 'pushing power' uit om de christen-democratie tot een minder comfortabele positiebepaling te bewegen.

Beheersing tegenover vrijheid

Voorzover Goudzwaard toch even tipt aan de machtsproblematiek gebeurt dit op hoogst onbevredigende wijze. Hij stelt zich de vraag of de technisch-economische processen nog wel beheersbaar zijn en komt

daarbij tot de omkering van de stelling dat dè mens, aanvankelijk meester der ontwikkelingen, thans tot machteloosheid zou zijn gedoemd. De mens zelf heeft immers die ontwikkelingen in gang gezet? *'Het spreken van een "noodlot" van de vooruitgang is dan ook een onjuiste weergave van de werkelijke positie van de westerse mens, als zou hem als het ware van buitenaf en ondanks zijn goede wil een doem achtervolgen. Wat hem overkomt is door hemzelf tot stand gebracht'* (p. 194). Hoe men echter een generalisatie wendt of keert, het blijft een generalisatie. Ook nu weer gaat hij voorbij aan het feit dat de ene mens de andere niet is en dat de kapitalistische orde gekenmerkt wordt door het feit dat de één beheerst en de ander beheerst wordt.

Zijn pogingen om vervolgens aan deze verlammende generalisatie te ontsnappen, maken een wat gekunstelde indruk.

De westerse mens zou een gespleten gedrag vertonen, heen en weer gesmeten *'tussen zijn aandrang het met de vooruitgang te wagen en er toch weer afstand van te nemen; tussen het de vooruitgang liefhebben en hem haten'* (p. 195). Mij lijkt relevanter het gegeven dat in onze samenlevingsorde de één machtiger is dan de ander. De één smijt en de andere wordt gesmeten, met of zonder twijfel, liefhebbend of niet.

Vervolgens ontwikkelt Goudzwaard een *'paradox van de vrije menselijke lotsbepaling'. 'Het paradoxale verschijnsel doet zich namelijk voor, dat, terwijl het oorspronkelijke motief voor het nemen van deze barrière de vergroting van de eigen vrije lotsbepaling was, toch het effect daarvan in werkelijkheid veeleer is geweest dat de ruimte voor eigen lotsbepaling steeds verder is ingegroeid'* (p. 246). Ook deze constructie gaat voorbij aan het feit dat de mogelijkheden tot vrije lotsbepaling in de kapitalistische samenleving van meet af aan en tot op de dag van heden erg ongelijk zijn verdeeld. De meeste mensen hebben die vrijheid nimmer gehad en zullen deze, zolang de bestaande machtsverhoudingen intact blijven, ook nooit krijgen.

De mens heeft ook teveel ineens gewild, probeert Goudzwaard nog, wijzend op een innerlijke spanning in het humanisme. Enerzijds was er het beheersingsideaal: *'de wil tot rationele kennis en beheersing van de wereld in allerlei opzichten'*. Anderzijds is er het persoonlijkheidsideaal: *'het streven naar de ontwikkeling van een vrije autonome menselijke persoonlijkheid'* (p. 188). Beide idealen zijn onverenigbaar. Zij eisen 'naar *hun aard de* hele *mens en de* hele *wereld voor zich op'* (p. 190).

'De geschiedenis van de westerse filosofie sinds de Renaissance heeft onafgebroken in het teken gestaan van dit gevecht, waarbij de pool van de rationele beheersingsdrang heeft gepoogd die van de menselijke persoonlijkheid te annexeren, en omgekeerd de pool van de menselijke persoonlijkheid welhaast onafgebroken heeft gerevolteerd tegen die van de menselijke rationele beheersingsdrang' (p. 190). Die strijd kan moeilijk worden ontkend, maar was het er één van de hele mens tegen de hele mens of van de machtigen tegen de onmachtigen? Worden de tegenstellingen hier wel trefzeker geschilderd? Is het zo dat alleen in een onbeheerste samenleving de menselijke persoonlijkheid optimale ontplooiingskansen krijgt? Of is het zo dat een zekere mate van beheersing van de samenleving toch voorwaarde is om niet slechts aan enkelingen, maar aan iedereen ontplooiingskansen te kunnen garanderen? Gaat het niet veeleer om de vraag wie dan die samenleving beheerst en op welke wijze? En stuiten we dan niet opnieuw op het vraagstuk van de inrichting van onze samenleving?

De crisis van het kapitalisme

Goudzwaard constateert dat het kapitalisme zich in een crisis bevindt, maar het is meer dan de crisis van zijn systeem. *'Het is tegelijkertijd de crisis van de cultuur die dit systeem tot nu toe heeft gedragen'* (p. 195). Het behoeft ons na het voorafgaande niet te verbazen dat Goudzwaard deze crisis primair vanuit de culturele invalshoek tot een oplossing wil brengen en dat wil doen door het vooruitgangsgeloof te doorbreken. Hij wil dat bereiken door alsnog de geboortefout van het kapitalisme ongedaan te maken. Niet door te tornen aan de maatschappelijke instituten waarop dit systeem is gebaseerd. Het heeft geen zin te trachten de menselijke vrijheids- en beheersingsdrang alsnog in één grootse conceptie met elkaar te verenigen (p. 219). Wat ons dan bedreigt is *'de opbouw van een eigen – gesloten – samenlevingstype, dat zich weliswaar kenmerkt door het streven de mensheid te leiden naar de in de toekomst wenkende "vrijheid", maar dan wel via een in alle door de vooruitgang "beheerst" ontwikkelingsproces'* (p. 219).
Wèl door alsnog te streven naar een simultane realisatie van normen – *'waarbij normen van recht, ethiek en van economie gelijktijdig van kracht zijn voor alle besluiten die moeten worden genomen'* (p. 247). Deze simultane realisatie dient een verantwoordelijkheid te zijn van de ondernemingen zèlf. Goudzwaard ziet hier geen bijzondere taak voor de overheid weggelegd. Gewaakt moet worden tegen een *'normatieve opsplitsing van de samenleving'* (p. 249), waarbij de onderneming er is voor de economie en de overheid voor de ethiek. Als aan de overheid hier een bijzondere verantwoordelijkheid zou worden toegekend dan dreigt er een *'omweg-ethiek'*. Ondernemingen behoeven zich dan niet met vragen van barmhartigheid en ethiek te bemoeien. *'Zij behoren het ook niet te doen'* (p. 248).
Inderdaad: in onze kapitalistische samenleving *behoren* ondernemingen zich slechts met economie bezig te houden. Dit is hèt ethische principe van onze samenleving.
Het afzien van barmhartigheid is wel degelijk een normatieve keuze, ook al staat Goudzwaard daar niet achter. De normatieve opsplitsing van onze samenleving is de resultante van de ethiek van het kapitalisme. Daarop is het streven gebaseerd, de overheid een zo gering mogelijke bemoeienis te geven met het beleid van 'vrije' ondernemingen. Het lijkt mij dan ook een onvruchtbare bezigheid te proberen ondernemingen te bewegen om tot een simultane realisatie van normen te komen, zonder de verhouding bedrijfsleven-overheid in het geding te brengen, de machtsverhoudingen dus latend voor wat ze zijn.
Waar het om gaat is nu juist dat in onze samenlevingsorde normen en instituten onverbrekelijk met elkaar zijn verstrengeld. Wie het één wil bijstellen, kan het ander niet ongemoeid laten.
Goudzwaard ziet echter geen heil in een uitbreiding van de overheidszeggenschap over vitale economische beslissingen. Ondanks de erkenning dat de vrijheid van het bedrijfsleven in sterke mate een 'elitair' karakter heeft, vreest hij toch van een grotere overheidsbemoeienis het ergste. Hij waarschuwt dan ook met klem tegen deze *'gevaarlijke schijnoplossing'*. Ook de overheid is een *'grootschalig en complex extern besturingssysteem'*. *'Politieke en economische macht, beide op zich al zo invloedrijk en open voor misbruik, zullen op deze wijze onlosmakelijk met elkaar worden gecombineerd. Het resultaat zou wel eens het omgekeerde kunnen zijn van dat van het winnen van vrijheidsgraden: eerder gaan de nog gebleven vrijheidsgraden teloor'* (p. 251). Volgens Goudzwaard

bieden noch de gedecentraliseerde autonomie van het bedrijfsleven, noch de gecentraliseerde overheidsbemoeienis de oplossing. *'Waarom zouden we in het dilemma blijven steken van gedecentraliseerde vrijheid versus gecentraliseerde verantwoordelijkheid, wanneer de mogelijkheid bestaat om ook bij sociaal-economische activiteiten uit te gaan van eigen normen en eigen verantwoordelijkheden?'* (p. 252) vraagt hij zich af.
Hier wordt een hele serie misverstanden in enkele zinnen samengeperst:

- Economische machthebbers hanteren wel degelijk normen, namelijk die ontleend aan het vooruitgangsgeloof; vanuit de kapitalistische samenlevingsorde bezien, staat terecht het economisch belang van de onderneming op de voorgrond.
- Het is teveel gevraagd om andere dan deze normen in te planten in de onderneming zonder het karakter van de onderneming, de plaats van de onderneming in de samenleving, de verhouding tussen overheid en bedrijfsleven, kortom de structuur van de kapitalistische samenleving ingrijpend te wijzigen.
- Hoe kan Goudzwaard overigens waarmaken dat wij de mens behoren te zien als de permanente bron van het kwaad in deze wereld om dan op de valreep uitgerekend van de ondernemer te verwachten dat hij de drager van het goede wordt?

Belangrijker zijn echter de volgende misverstanden:

- Het is niet zo dat het bedrijfsleven gedecentraliseerd is. De centralisatie binnen het bedrijfsleven gaat die van de overheid in vitale sectoren vèr te boven: de multinationale ondernemingen, de centralisatie van de kapitaalverschaffing, de ontwikkeling van een technostructuur, enz.
- Overheidsmacht is niet per definitie gecentraliseerde macht. Wij mogen onze ogen niet sluiten voor gevaren van bureaucratie en centralisatie, maar dat doen wij dan ook niet. Sinds de jaren zestig is het streven van de PvdA gericht op democratisering, decentralisatie, openbaarheid, inspraak, enz. Trouwens: heeft de overheid niet één ding voor op de ook door Goudzwaard gesignaleerde elitaire machtsvorming in het bedrijfsleven, nl. de parlementaire democratie? Waarom wordt dat systeem te pas en te onpas heilig verklaard, behalve als de relatie overheid - bedrijfsleven in het geding is?

Een driestromeneconomie

Er is overigens alle reden om ons af te vragen of het nog wel juist is om zo sterk uit te gaan van de polariteit tussen overheid en bedrijfsleven. Realiseren wij ons wel voldoende hoezeer deze tegenstelling in werkelijkheid op tal van fronten reeds is vervaagd? Zijn de ontplooiingskansen van tal van bedrijven niet in toenemende mate afhankelijk geworden van het beleid van de overheid? Worden de overlevingskansen van diverse bedrijfstakken niet in hoge mate bepaald door de steun die de overheid bereid is te verlenen, al of niet in het kader van een sectorstructuurbeleid? Is de overheid niet als opdrachtgever vèruit de belangrijkste stimulator van de marktsector geworden? Valt het te ontkennen dat ook de sterkste bedrijven ons stelsel van sociale voorzieningen in toenemende mate gebruiken als 'vangnet' voor hun arbeidsbesparende investeringspolitiek?
Onze economie zelf is *'in steeds mindere mate in staat gebleken om voor iedereen werk te blijven garanderen'* (p. 164), stelt Goudzwaard vast. Zou

dit veranderen als 'vrije' ondernemingen andere normen zouden hanteren? Zou de terugtred van de industrie dan gekeerd kunnen worden? Zou de particuliere, dienstverlenende sector het automatiseringsproces willen en kunnen stopzetten of afremmen? Valt er wel aan te ontkomen dat de overheid zèlf zich in toenemende mate bezighoudt met het scheppen van arbeidsplaatsen?
Ik ben van mening dat hantering van de stringente tweedeling tussen overheid en bedrijfsleven onrecht doet aan de toenemende betekenis van de zgn. kwartaire sector als een 'eigensoortige' sector in onze economie, met karakteristieken die fundamenteel afwijken van zowel de strikte overheidssector als van de particuliere sector.
De kwartaire sector is op dit moment voor wat de werkgelegenheid betreft de enige sector die groeit en die in de toekomst nog tal van nieuwe arbeidsplaatsen zou kunnen herbergen.
Het is een sector die nu al qua omvang de industrie heeft overvleugeld.
Het is bovendien een sector, die zich onderscheidt van de particuliere sector omdat het vooral gaat om de vervulling van maatschappelijke behoeften die via het marktmechanisme onvoldoende aan bod komen.
Als er ergens in de praktijk gebroken wordt met het kapitalistisch vooruitgangsgeloof dan is het in deze non-profitsector, die niet vaart op het kompas van het bedrijfseconomische rendement maar op dat van het maatschappelijk rendement.
Het is vooral ook een sector die zich onderscheidt van de overheidssector omdat het mogelijk en wenselijk is hier nieuwe, verzelfstandigde vormen van gedemocratiseerd bestuur te introduceren, waarin aan werkers en cliënten een dominante positie wordt toegekend. Een nieuwe taakafbakening tussen overheid en gedemocratiseerde instellingen tekent zich dan af. De overheid financiert, budgetteert, normeert het gewenste voorzieningenniveau, schept arbeidsplaatsen, maar laat beheer en uitvoering over aan de gedemocratiseerde besturen van de gesubsidieerde instellingen. De overheid schept werkgelegenheid zonder haar directe bemoeienis uit te breiden. Sterker nog: het is zeer wel te overwegen om op deze noemer een aantal bestaande overheidstaken af te stoten.

Een groot voordeel van deze benadering is dat de discussie over overheid en bedrijfsleven uit de sfeer van de sjablones wordt gehaald. Het wordt mogelijk om over de afstoting van overheidstaken te spreken zonder dat dit per se behoeft te leiden tot privatisering. Het wordt dan ook denkbaar om over 'socialisatie' van particuliere taken te spreken zonder dat de overheid zelf daarbij een slok-op functie vervuld.
Deze ontwikkeling van de kwartaire sector kan ook een uitstralende werking hebben op de inrichting zowel van de particuliere sector als die van de overheid zelf. De vermaatschappelijking van het bedrijfsleven zou ook tot uitdrukking kunnen komen in een democratisering van het bestuur van de ondernemingen. Omgekeerd wordt het de overheid mogelijk om een antwoord te vinden op de terecht ook door Goudzwaard gesignaleerde gevaren van overbelasting door zich minder bezig te houden met uitvoering en beheer maar haar kracht vooral te zoeken in normering en planning. Een normering en planning die zich dan op den duur wellicht tot de gehele economie zou kunnen uitstrekken.
Hoe het ook zij, de redenering van Goudzwaard dat een oplossing voor de crisis van het kapitalisme gevonden zou kunnen worden door ondernemers te bewegen zich meer met ethiek bezig te houden lijkt mij ontoereikend. Belangrijker is dat een gedemocratiseerde overheid meer

mogelijkheden krijgt zich met economie bezig te houden. De afwijzing van deze gedachte is naar mijn mening gebaseerd op een achterhaald zwart-wit denken over overheid versus bedrijfsleven. De maatschappelijke werkelijkheid gaat meer en meer in de richting van een driestromeneconomie.

Een nieuwe arbeidsethos

Terecht meet Goudzwaard het falen van onze kapitalistische samenlevingsorde mede af aan het feit dat onze economie in steeds mindere mate in staat is gebleken om voor iedereen werk te blijven garanderen. Deze ontwikkeling was te voorzien, zo betoogt hij. Het vooruitgangsgeloof meet zijn successen af aan termen als winstontwikkeling, continuïteit, concurrentiepositie en arbeidsproduktiviteit. De structurele werkloosheid is een *'regelrechte blijk van onze vooruitgang, die ons in staat heeft gesteld enorme goederenstromen met een minimale opoffering van arbeid tot stand te brengen'* (p. 171). Daarom is de werkloosheid niet zo maar een kwaal. *'Ze is tegelijkertijd en voor de volle 100% een blijk van vooruitgang in de techniek van arbeidsbesparing... De conclusie kan dan ook geen andere zijn, dan dat onze meest wezenlijke problemen pas oplosbaar zijn wanneer de plaats van de vooruitgang zelf in onze samenleving ter discussie wordt gesteld'* (p. 223).
Eén van de oplossingen om van dit geloof af te raken is, volgens Goudzwaard, de introductie van een nieuwe arbeidsethos. Als onze samenleving ergens onder gebukt gaat dan is dat de bestaande visie op arbeid. Dat is zowel te wijten aan een *'puriteinse arbeidsethos dat het zwoegend arbeiden tot een direct blijk van godsvrucht heeft verheven'*, als aan *'een humanistische arbeidswaardering die de arbeid heeft uitgeroepen tot dè hefboom voor het bewerkstelligen van een gelukkiger toekomst'* (p. 291). Naar mijn mening telt Goudzwaard hier appels en peren op. Het maakt een wezenlijk verschil uit of de arbeid beschouwd wordt als een 'disutility', een offer, een dure plicht, een middel, een handelswaar, een kostenfactor of dat de arbeid gezien wordt als een ontplooiingskans, een participatiemogelijkheid, een daad van zelfverwerkelijking. Die twee invalshoeken mag men niet over één kam scheren. De eerste invalshoek is kenmerkend voor het utilitaristisch kapitalisme.[3] De tweede, daarentegen, voor het socialisme dat daarmee wil breken. Natuurlijk is een herwaardering van de arbeid nodig. Het is volkomen juist dat de betekenis van de arbeid niet uitsluitend afgemeten kan worden aan produktieve resultaten of aan de mate waarin activiteiten worden beloond. Maar die herwaardering zou er juist toe moeten leiden dat de 'humanistische visie' nu eens eindelijk wordt gerealiseerd. Dat kan door arbeidsomstandigheden te humaniseren, door arbeid eerlijk te delen, door de vervreemding tussen arbeid en produkt op te heffen, door de arbeid te richten op maatschappelijke behoeften, door arbeiders zeggenschap te geven. Maar vooral ook door mensen een recht op arbeid toe te kennen, hen in staat te stellen op actieve wijze deel te nemen aan het gemeenschapsgebeuren. Niet voor niets eist het feministisch-socialisme voor de vrouw een gelijkwaardige plaats op in het arbeidsproces. Goudzwaard bepleit dan ook niet de vervanging van de arbeidsethos door een niet-arbeidsethos. Dat zou ook niet logisch zijn als hij eerst heeft geconstateerd dat het vooruitgangsgeloof juist stuk loopt op het feit dat steeds meer mensen buitenspel komen te staan.

Hier raken we het kernpunt van de discussie. Goudzwaard en ik zullen niet van mening verschillen over het feit dat een samenleving, die zijn schoolverlaters niet méér te bieden heeft dan een diploma, een ww-uitkering en een grote ledigheid al snel het recht verspeelt zich nog samenleving te noemen. Onze wegen scheiden zich bij de wijze waarop deze crisis moet worden aangepakt. Ik acht Goudzwaards oproep tot mentaliteitsverandering ten enenmale ontoereikend. Juist de nadruk die hij legt op de noodzaak van een nieuwe arbeidsethos maakt dat duidelijk. Hoe prima ook bedoeld, met een nieuwe arbeidsethos alleen is het niet mogelijk die honderdduizenden nieuwe arbeidsplaatsen te scheppen die nodig zijn om toekomstige generaties enig perspectief te bieden. Laat staan dat het mogelijk zou zijn op deze wijze een halt toe te roepen aan het arbeidsvernietigend proces dat zo kenmerkend is voor onze huidige economische orde. Natuurlijk is het nodig dat wij bereid zijn ons materiële welvaartsstreven ondergeschikt te maken aan het belang van zinvolle, creatieve arbeid. Maar dan zullen wij tegelijkertijd de bereidheid moeten opbrengen om onze maatschappelijke instituties zo in te richten dat daarvoor ook de mogelijkheden worden geschapen. Het proces van arbeidsuitstoot zal gepareerd moeten worden met een beleid gericht op het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen. De taak van de overheid is hierbij vitaal. De relatie overheid-bedrijfsleven moet aan een drastische herwaardering worden onderworpen. De eigen plaats van de kwartaire sector in het geheel van onze economie moet worden erkend. Een oproep tot mentaliteitsverandering tot het brengen van offers is dan ook alleen zinvol als er uitzicht wordt geboden op maatschappelijke hervormingen, op wijziging van de ongelijke machtsverhoudingen. Goudzwaards culturele invalshoek doet hem deze onverbrekelijke samenhang uit het oog verliezen. Weliswaar bepleit hij een andere ondernemingsstructuur: de produktiecoöperatie, maar meer dan een verdwaalde opmerking is dat niet. Van een wezenlijke bereidheid onze samenlevingsorde vanuit zijn machtsstructuren te analyseren en deze ook te wijzigen is geen sprake. Deze worden door hem met fluwelen handschoenen aangepakt.
Daarmee komt, naar mijn mening, zijn goed bedoeld requisitoir tegen het kapitalistisch vooruitgangsgeloof toch in de lucht te hangen.
Goudzwaard doet een beroep op de mensen. Hoe kunnen deze aan die oproep gevolg geven? *'In de eerste plaats: via het gebruik van het politiek stemrecht, al dan niet gecombineerd met het lidmaatschap van een politieke partij'*, zegt Goudzwaard. Hij werkt dat wijselijk niet uit. Want op wie zouden ze dan moeten stemmen? Welke politieke partij erkent de onverbrekelijke samenhang tussen de noodzaak van mentaliteitsverandering en verandering van de samenleving? Niet de partijen die verantwoordelijkheid hebben aanvaard voor Bestek '81 waarin wel offers worden opgelegd, maar geen uitzicht wordt geboden op verandering van de machtsstructuren.
Welke partij is echt bereid met het vooruitgangsgeloof te breken en daar ook gevolgen aan te verbinden? Ik ben met Goudzwaard van mening dat vooruitgangsgeloof en kapitalisme onverbrekelijk samenhangen. Anders dan hij geloof ik echter niet dat het kapitalisme zal verdwijnen als het vooruitgangsgeloof overboord wordt gezet. Ik denk ook niet dat dit mogelijk is. Wie van het vooruitgangsgeloof af wil, moet het kapitalisme in zijn fundamenten aanpakken. Wie waarden en normen wil veranderen, moet machtsstructuren doorbreken. Als Goudzwaard in zijn bedoelingen serieus wil worden genomen, kan hij deze machtsvraag niet langer buiten beschouwing laten. Zolang dat niet gebeurt, is het ietwat voorbarig om van politieke verwantschap te spreken. De mensen tot wie Goudzwaard

zijn beroep richt, zullen zich nog even met de PvdA moeten behelpen.

Ed van Thijn
is vice-voorzitter van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer.

Noten

1 Bewerkte tekst van een inleiding, gehouden op 18 november 1978 tijdens een symposium georganiseerd door de T.H. Twente. Uitg. Van Gorcum 1978.

2 Het is overigens treffend met welk een gemak Goudzwaard de cultureel-deterministische these van *Max Weber (Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus,* 1920) terzijde schuift. Deze ontwikkelde de stelling dat de geest van het kapitalisme met name door het calvinisme is gevormd. Goudzwaard zegt hiervan dat *'historisch gezien een rechtstreekse relatie tussen kapitalisme en calvinisme moeilijk te construeren valt. Wel kan via het latere puritanisme van een indirecte verbinding tussen beide worden gesproken'* (p. 10).

3 Het is trouwens pikant dat Goudzwaard bij zijn bestrijding van de stelling van Max Weber één uitzondering maakt. *'Vrijwel alleen op het – overigens zeker niet onbelangrijke – punt van "arbeidsethos" kan via het puritanisme het calvinisme de geest van het kapitalisme hebben meebepaald en beïnvloed'* (p. 11).